

6-1-2020

WAYS TO INTRODUCE A MODERN CONTROL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF JOINT STOCK COMPANIES

D. Suyunov

Republican High School of Business and Management named after Abu Rayhan Beruni

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance>

Recommended Citation

Suyunov, D. (2020) "WAYS TO INTRODUCE A MODERN CONTROL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF JOINT STOCK COMPANIES," *International Finance and Accounting*: Vol. 2020 : Iss. 3 , Article 33.
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss3/33>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in International Finance and Accounting by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

И.ф.д. Д.Х.Суюнов

*Абу Райҳон Беруний номидаги Бизнес ва бошқарув республика
олий мактаби*

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЗАМОНАВИЙ НАЗОРАТ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Ушбу мақолада акциядорлик жамиятларида “комплаенс-назорат” тизимининг меъёрий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, унинг моҳияти, асосий вазифалари, жорий қилиш босқичлари, “комплаенс-назорат” тизимини жорий қилиш орқали кузатув кенгашининг ва ижроий органининг фаолиятини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч сўз ва иборалар: корпоратив бошқарув, ички назорат хизмати, «комплаенс-назорат» тизими, кузатув кенгаши, ижроия орган, шаффофлик, молиявий ҳисоботлар ва халқаро стандартлар.

ПУТИ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЯ ЗА РАЗВИТИЕМ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

В данной статье рассмотрены вопросы совершенствования нормативно-правовой базы, определены сущность и задачи «комплаенс-контроля», этапы его внедрения, основные пути совершенствования работы наблюдательного совета, исполнительного органа в условиях внедрения системы «комплаенс-контроль» в деятельность акционерного общества.

Ключевые слова: корпоративное управление, служба внутреннего контроля, “комплаенс-контроль”, наблюдательный совет, исполнительный орган, прозрачность, финансовая отчетность и международные стандарты.

WAYS TO INTRODUCE A MODERN CONTROL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF JOINT STOCK COMPANIES

This article discusses the issues of improving the regulatory framework, defines the essence and tasks of "compliance control", the steps of its implementation, the main ways to improve the work of the supervisory board, the executive body in the context of the implementation of the system of "compliance control" in the activities of the joint-stock company.

Keywords: corporate governance, internal control system, “compliance control” system, supervisory board, executive body, transparency, financial reporting and international standards.

Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида ривожланган мамлакатлар тажрибасида акциядорлик жамиятлари ва уларнинг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни кенгайиб бораётганлигини кўриш мумкин. Бундай ҳолатда акциядорлик жамиятларининг ролини янада оширишда уларнинг фаолиятини бошқариш ва назорат қилиш тизимининг яхши ишлашлиги талаб

қилинади. Аммо бугунги кунда турли мамлакатларда компанияларнинг инқирозга учраётганлигини кўриш мумкин. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олишнинг асосий йўлларида бири бу соҳада жаҳон тажрибасидан фойдаланиш, компанияларни бошқариш жараёнларининг самарадорлигини таъминлаш, корпоратив назорат тизимини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Макалатимиз иқтисодиётини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясидаги "...корпоратив бошқарувининг замонавий стандартлар ва усулларни жорий этиш, корхонларни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш зарурлиги масаласи ваҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, профилактика қилиш ва бартараф этиш бўйича идоравий назоратнинг замонавий механизмларини жорий этиш ҳам айнан ушбу муаммони ҳал этишда муҳим ўринни эгалайди [1].

Бундан ташқари, 2020 йилнинг 11 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг коррупцияга қарши курашиш ҳамда жамоатчилик назорати тизимларини такомиллаштириш масалалари бўйича ўтказган йиғилишда: Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури билан ҳамкорликда вазирлик, компания ва ҳокимликларда ички коррупцияга қарши чораларни ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи "комплаенс-назорат" тизимини жорий этиш вазифаси қўйилди [2].

Бундай вазифаларнинг қўйилиши мамлакатмизда фаолият кўрсатаётган акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш, корпоратив назорат тизимининг самарадорлигини янада ошириш, шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлашга ҳамда коррупцияга қарши курашиш керак эканлигини билдиради [3].

Акциядорлик жамиятларида назорат тизимини халқаро тажрибалар асосида ташкил қилиш бугунги куннинг долзарб масаларидандир. Шундай экан, халқаро тажрибалар асосида компанияларда "комплаенс-назорат" тизимини жорий қилиш зарурдир. Бу ўз навбатида, компаниялардаги бошқарув жараёнларининг шоффофлигини, самарадорлигини, тегишли органларнинг ҳисобдорлигини, коррупцияга қарши курашни ва порахўрликнинг олдини олишни ва уни йўқ бўлишлигини таъминлайди.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар тажрибасида "комплаенс-назорат" тизими ўзининг ижобий натижаларини бериб келмоқда.

"Комплаенс" сўзи (инглизча *compliance* сўздан олинган) – бу комплаенс (инглизча – розилик, комплаенс; бажариш – бажаришфеълидан келиб чиққан) – сўзёки сўровга мувофиқ сўзма-сўз (қаранг. Оксфорд инглизча луғати); бўйсунуш (инглиз тилига комплаенс – буталаб ёки буйруққа мувофиқ ҳаракат, итоаткорлик). "Комплаенс" бу ички ёки ташқи талаблар ёки стандартларга мос келишдир [4].

"Комплаенс" тушунчаси ва унинг зарурлигига турли олимлар ва амалиётда турлича ёндашувлар шаклланган бўлиб, айримларига тўхталиш

мақсадга мувофиқдир. Рус олимларидан С.А. Бегуленко ўз илмий ишларида қуйидаги ўзига хос жараёнларни, яъни компанияларда ноқонуний йўллар орқали даромадлар олишга қарши туриш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш; компаниянинг амалдаги қонунчиликка мувофиқ иш фаолитини олиб боришлигини таъминлайдиган норматив-ҳужжатлар ва қоидаларни ишлаб чиқиш; ахборот оқимларининг хавфсизлигини ҳимоя қилиш, фирибгарлик ва коррупцияга қарши курашиш, ходимлар учун ахлоқий меъёрларни ўрнатиш ва бошқаларни ўзи ичига олиши мумкин деган фикрни билдиради [5]. М.М.Алешин ва Е.И.Алешиналар ўз илмий ишларида комплаенс функциясига акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, акциядорларга тенг муносабатда бўлиш, манфаатдор томонларнинг қонуний ҳуқуқларини тан олиш, ахборотнинг шаффофлиги ва самарали корпоратив назорат ва бошқарувнинг акциядорлар олдида ҳисоботи каби масалаларни қамраб олиши зарур деган фикрни билдирадilar [6]. Қачонки бу масалалар билан кузатув кенгаши шуғурланади. Ю.А.Бондаренко комплаенс тизими – бу кенг маънода “комплаенс бошқарув” тизимини корпорациялар учун хос бўлган ички назорат тизими сифатида кўриб чиқиш мумкин деган фикрни таъкидлайди [7].

Россия қонунчилигида комплаенс – рискхавфи тушунчаси банк секторига нисбатан, кредит ташкилотининг Россия Федерацияси қонунларига, кредит ташкилотининг ички ҳужжатларига, ўзини ўзи бошқариш ташкилотларининг стандартларига (агар бундай меъёрлар ёки қоидалар кредит муассасаси учун мажбурий бўлса), шунингдек назорат органларининг санкциялар ва (ёки) бошқа таъсир чоралари қўлланилиши натижасида зарар кўриши хавфи тушунилиши ва ушбу “хавф тартибга солувчи хавф” деб ҳам аталиши кўрсатилган [8].

Агентлик назариясига мувофиқ, оилавий мулкчиликка асосланган компанияларда институционал тизимнинг яхши ривожланмаганлигига жавобан кам сонли акциядорлар ўртасида ишончни мустаҳкамлаш учун корпоратив бошқарув самарадорлиги юқорироқ бўлиши кутилади. Бироқ эмпирик тадқиқотлар натижалари кўрсатишича, Лотин Америка оилавий мулкка асосланмаган компанияларида ташқи институтлар ва инвесторлар билан ишончни мустаҳкамлаш мақсадида корпоратив бошқарувни, хусусан, комплаенс-контрол механизмлари самарадорлигини оширишга устуворлик берилади [9]. Шунга қарамай, Руминия инвестицион компаниялари тадқиқ қилинганда, корпоратив бошқарув соҳадаги йўриқнома ва тавсияларга мувофиқликдан (комплаенс) кўра кенгроқ жабҳаларни қамраб олиши, шунингдек, ИХТТ тамойиллари ва Европанинг энг яхши амалиётларини ҳисобга олганда қониқарли комплаенс қайд этилган [10].

Таҳлил ва натижалар

Компания нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, “комплаенс-назорат” тизими бу компания раҳбарлари ва ходимларининг амалдаги қонунчиликка зид ҳатти-ҳаракатларининг олдини олишга қаратилган, қонун ва ички меъёрий ҳужжатларига мувофиқ комплаенс-риск ҳолатларини белгилаш, корпоратив иш этикасини жорий қилиш даражасини янада кўтаришга ва

б.қаратилган ташаббуслар тўпламидир. Ёки тор маънода, бу ўзига хос ички назорат тизими бўлиб, унинг ажралиб турадиган хусусияти шунчаки молиявий кўрсаткичлар ва молиявий таваккалчиликларни бошқариш эмас, балки молиявий бўлмаган кўрсаткичларни ҳам бошқариш, назорат қилиш, корпорациянинг барча соҳаларида барча ҳуқуқий нормаларга риоя қилишни таъминлашдир. Компанияларнинг ички назоратида молиявий ва молиявий бўлмаган кўрсаткичлар ҳам кузатилиши, таҳлил қилиниши, уларнинг хатарлилик даражаси каби кўрсаткичлари ҳам ўрганилиши ҳам зарурдир.

Жаҳон тажрибаси, халқаро ташкилотларнинг тавсиялари ва иқтисодчи олимларнинг илмий қарашларини таҳлил қилишасосида акциядорлик жамиятлари фаолиятида мустақил “компалаенс-назорат” тизмининг асосий вазифаларини қуйидагича белгилаш мумкин бўлади:

Биринчидан, акциядорлик жамиятларининг фаолиятини тартибга солиш билан боғлиқ бўлган юридик хатарларни аниқлаши ва келиб чиқишини назорат қилишни таъминлаши керак.

Иккинчидан, компания раҳбарлари ва ходимлари томонидан компаниянинг турли қоидалари, стандартлари ва этик нормаларига амал қилмаётганликлари оқибатида компания ўз репутациясини йўқотишлиги мумкинлиги тўғрисида огоҳлантириши керак.

Учинчидан, компаниянинг жорий фаолиятида уни тартибга солишдаги мавжуд қоидалар ва нормаларнинг бажарилиш назоратини амалга оширувчилар, яъни мавжуд назорат органлари (ички корпоратив назорат хизмати ва б.) ўртасидаги интеграциясини опитамаллаштиришни амалга ошириши керак бўлади.

Тўртинчидан, компаниянинг рақобатбардошлигини оширишни таъминлаш мақсадида, бошқа компаниялар билан ўзаро алоқа ва ҳамкорликни ривожлантириш керакдир.

Бешинчидан, компания фаолиятининг ҳамма йўналишлари бўйича хатарларни тартибга солиш бўйича уларнинг келиб чиқиши ва бу хатарларни камайтириш йўналишида таклифлар ишлаб чиқиш ва ушбу таклифларни тегишли бошқарув органларига тақдим қилиш лозимдир.

Олтинчидан, компания бошқаруви, унинг ходимлари ва стейкхолдерлар ўртасидаги манфаатлар тўқнашувларини аниқлаш ва уларни бартараф қилиш бўйича таклифлар бериш.

Еттинчидан, компаниянинг фаолиятидан манфаатдор бўлган стейкхолдерларнинг мурожаатлари, аризаларини ўрганиш, бу кўрсаткичнинг динамикасини таҳлил қилиш ва стейкхолдерларнинг ҳуқуқларига мувофиқлигини ҳам таҳлил қилишдан иборат бўлишлиги керак.

Саккизинчидан, компанияда ва унинг мижозлари ўртасидаги турли муносабатларда порахўрлик, раҳбарларни сотиб олиш ва коррупцияга қарши курашишга қаратилган ички ҳужжатларни ишлаб чиқишда қатнашиш ва бу жараёнларни назорат қилиб, тегишли натижалари бўйича бошқарув органларига ҳисобот беришни ташкил қилиш.

Тўқизинчидан, компаниянинг корпоратив ички ҳужжатларни ишлаб чиқишда, шунингдек қоидалар, кодекслар, корпоратив иш юритиш қоидалари ва касбий этика нормаларига риоя қилишга қаратилган тадбирларни ташкиллаштиришда қатнашиш каби вазифалардир.

Бундай вазифалар ижросини таъминлаш борасида қуйидаги ишлар амалга оширилиш лозим бўлади:

- хорижий ривожланган мамлакатлардаги илғор акциядорлик жамиятларининг самарали корпоратив бошқарув тизимини ташкил этиш механизмини, ички назорат ҳизмати фаолиятини, “компалаенс-назорат” тизминива жамият фаолиятининг самарадорлигини ошириш борасидаги ишларни узлуксиз чуқурроқ ўрганишни давом эттириш;

- компанияларда “компалаенс-назорат” тизimini ташкил қилиш учун қўйидаги ички норматив ҳужжатларни:

а) корпоратив этика кодексини, бошқа компаниялар билан муносабатларда совғалар қабул қилиш ва совғалар бериш сиёсатини;

б) компанияларда йўл қўйилаётган ва қўйилиши кутилаётган камчилик ёки хатоликлар тўғрисида ва унинг олдини олиш бўйича сиёсатини;

в) корупция ва порахўрликга (молиявий ва бошқа фрибгарликга) қарши кураш сиёсатини, компания фаолиятида жиноий йўл билан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши сиёсатини;

г) компания маълумотларнинг махфийлиги сиёсатини, компанияда ва уларнинг стейхолдерлари ўртасидаги манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги сиёсатини;

д) компаниянинг ички (инсайдер) турли маълумотлардан фойдаланиш ва назорат қилиш сиёсатини, компания ходимларининг қимматли қоғозлар билан операцияларини бошқаришни назорат қилиш сиёсати тўғрисидаги низомлар ёки қоидаларни ишлаб чиқиш;

- корпоратив бошқарув органлари – акциядорларнинг умумий йиғилиши, кузатув кенгаши, ижроия органи ҳамда уларга хизмат кўрсатувчи тафтиш комиссияси, ички аудит хизмати, ташқи аудит ва корпоратив консультант ва “компалаенс-назорат” тизмининг ва компания бўлинмаларининг соғлом корпоратив фаолият кўрсатиш борасидаги мажбуриятлари, вазифалари, масъулиятлари ва жавобгарликлариниянада оширишни таъминлаш;

- акциядорлик жамиятлари фаолиятини стратегик бошқариш, бошқарув ходимларининг самарали фаолиятини назорат қилишни таъминлашда акциядорлар, жумладан, миноритар акциядорларнинг ролини ошириш борасидаги талабларни кучайтириш;

- жамият фаолияти шаффофлигини таъминлаш бўйича жаҳон стандарларидан ҳисобланадиган Корпоратив бошқарув тамойилларининг энг муҳим талабларидан бири эканлигини инобатга олган ҳолда жамият фаолияти бўйича ахборотлар оммавийлигини, шу жумладан, жамиятнинг корпоратив веб-сайтларига йиллик ва оралиқ молиявий, корпоратив бошқарувнинг ҳолати оид баҳолаш натижалари бўйича ҳисоботларни жойлаштириш ҳамда жамият сири

тушунчасига хилоф бўлмаган равишда ўрнатилган тартибдаги бошқа усуллар орқали янада оширишни изчил давом эттириш;

- жамиятларни бошқаришга корпоратив бошқарув соҳасида янгича фикрлайдиган, замонавий талабларга жавоб берадиган юқори малакали раҳбарлар, менежерларни маҳаллий ва хорижий компания ва олий ўқув юртларидан компанияларнинг кузатув кенгаши (бунда хорижий компаниялар тажрибасига асосан кузатув кенгаши таркибига хотин-қизларни жалб қилиш ва уларнинг ҳиссасини камида 30 фоизга, кузатув кенгаши таркибидаги мустақил аъзолар ҳиссасини эса – 15 фоиздан 40 фоизгача етказиш) ва ижроия органигатурли эълонлар ва конкурслар ташкил қилиш орқали кенг жалб этиш чораларини кўриш ва кенгайтириш;

- жамият фаолиятининг очиқлигини янада ошириш, улар томонидан нашр этиладиган аудит ва молиявий ҳисобот ахборотини халқаро стандартларга янада яқинлаштириш борасидаги ишларни давом эттириш ҳамда компанияларда коррупцияга ва порахўрликга қарши курашни жадаллаштириш лозим бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қиладиган бўлсак, мамлакатимизда амалга оширилаётган бундай ислохотларнинг натижаси, бугунги кундаги фаолият кўрсатаётган акциядорлик жамиятларида замонавий назорат яъни “комплаенс-назорат” тизимини жорий қилиш:

- бошқарув қарорларининг қабул қилиниши ва унинг бажарилишдаги хавф-хатарларни онгсиз равишда қабул қилиниш эҳтимолини йўқ қилишига, назорат қилиш органлари томонидан қонун талаблари ва потенциал талаблар бузилмаганлигига ишончни таъминлашга;

- жавобгарликнинг (жавобгарликни ҳам ўз ичига олади) олдини олишга, компания фаолиятининг барча йўналишларида йўл кўйилиш мумкин бўлган камчиликларни тезда аниқлашга ва тўлиқ бартараф етишга, уларнинг такрорланишининг олдини олиш учун муаммолар сабабларини аниқлашга, компания тузилмасида функцияларнинг такрорланишини бартараф қилишга;

- компания тузулмасининг функционал жиҳатдан бирликларининг роли ва аҳамиятини қайта баҳолашга, шунингдек ички назорат тизимнинг зарур элементларини белгиланган талабларга мувофиқлигини таъминлашга;

- ички аудит хизмати билан “комплаенс-назорат” тизимининг ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил қилишга ва уни оптималлаштиришга;

- режадан ташқари харажатларни камайтиришга, компаниянинг ишончли шериклик сифатида обрўсини мустаҳкамлашга;

- компаниянинг инвестицион жозибадорлигини оширишга ва шу орқали компаниянинг барқарор ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Бу эса ўз навбатида, корпоратив бошқарувнинг самарадорлигини янада оширишни, корпоратив бошқарувнинг замонавий стандартларини, методларини жорий фаолиятга қўллашни, акциядорлик жамиятларини стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини янада оширишни, акциядорлик

жамиятларида коррупцияга қарши курашни ва унинг самарадорлигини оширишга хизмат қилишини таъминлаши аниқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 йилдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш ҳамда жамоатчилик назорати тизмаларини такомиллаштириш масалалари” бўйича йиғилиш материаллари. 11.02.2020 йил. Интернет маълумотлари.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 1996 йил 26 апрель (Янги таҳрири, 6 май 2014 йил., № ЗРУ-370, 20 март 2019 й № ЗРУ 351).

4. Англиянинг Оксфорд университети томонидан чоп қилинган инглизча луғат. 2015 йил 258 бет.

5. С.А.Бейгуленко “Организация комплаенс деятельности современных фармацевтических корпораций в России”. журнал “Экономика и бизнес”, № 3, 2016 год.

6. Алешин М.М., Алешина Е.И. “Комплаенс как инструмент повышения стоимости корпорации”// Интернет-журнал, «Наукоеведение» Том 8, №5 (2016) <http://naukovedenie.ru/PDF/48EVN516.pdf> (доступ свободный).

7. Бандаренко Ю.А. “Эффективное управление compliance-рисками: системный подход и критический анализ”. // Журнал, Корпоративный юрист. 2008. № 6.

8. Положение Банка России №242-П “Об организации внутреннего контроля в кредитных организациях и банковских группах” в новой редакции от 4 января 2017 г.

9. Del Carmen Briano-Turrent, G., & Poletti-Hughes, J. (2017). Corporate governance compliance of family and non-family listed firms in emerging markets: Evidence from Latin America. *Journal of Family Business Strategy*, 8(4), 237–247.

10. Ioan-Ovidiu Spătăcean (2015). Compliance Assessment Regarding Corporate Governance Requirements Applied for Romanian Investment Firms. *Procedia Economics and Finance* Volume 32, 2015, Pages 471-478.